

УДК 811.161.2:(477.83/86)-057.85"18/19"

Л.П. Гнатюк

Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, м. Київ

**МОВНИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ
ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ВИМІРІ**

Рецензія на монографію: **Світлана Гірняк.
Соціолект галицької інтелігенції у формуванні
норм української літературної мови
(кінець ХІХ — початок ХХ ст.).** Дрогобич, 2018

Історія становлення і розвитку західноукраїнського варіанта української мови в Східній Галичині кінця ХІХ — початку ХХ ст. — цікава і драматична, тому вона вже привертала увагу українських мовознавців, серед яких Ю. Шевельов, І. Матвіяс, Л. Ткач, М. Лесюк, Г. Мацюк, Л. Підкуймуха та ін. Ці лінгвісти висвітлили окремі важливі аспекти окресленої проблеми, проте цілісного дослідження ролі соціолекту української інтелігенції Східної Галичини у формуванні галицького варіанта літературної мови та його впливу на становлення і розвиток загальнонаціональної літературної мови кінця ХІХ — початку ХХ ст. дотепер у лінгвоукраїністиці не було здійснено, і Світлана Гірняк своєю монографією успішно заповнила цю прогалину, що зумовлює беззаперечну актуальність рецензованої монографії.

Шлях розкриття Світланою Гірняк обраної нею теми засвідчує новаторські підходи, які полягають в уточненні термінологічного апарату дослідження, залученні до джерельної бази нового дослідницького матеріалу, застосуванні

© Л.П. ГНАТЮК, 2019

комплексного лінгвокультурного й соціолінгвістичного підходів до характеристики мовно-культурного середовища Східної Галичини кінця XIX — початку XX ст., а також до форм, змісту, засобів мовної діяльності української галицької інтелігенції, що зумовило виникнення її соціолекту, відбитого зокрема й у мовознавчій практиці та мовній дискусії названого періоду. Особливо цінним є те, що авторка переконливо показала процес і наслідок входження лексичних, фразеологічних, граматичних та стилістичних елементів у нормативну систему сучасної української літературної мови.

Соціолект української галицької інтелігенції дослідниця слушно розглядає як двоєдиний феномен: і як результат літературно-публіцистичного вживання української мови, і водночас як чинник формування норм української літературної мови у Східній Галичині кінця XIX — початку XX ст., яка стала «українським П'ємонтом». Світлани Гірняк вдалося, на нашу думку, з'ясувати позамовні та внутрішньомовні аспекти виникнення і функціонування в кінці XIX — на початку XX ст. соціолекту галицької інтелігенції в культурно-історичному процесі формування норм української літературної мови, що й було метою дослідження.

Лінгвокультурологічна концепція рецензованої монографії ґрунтується на реконструкції мовних портретів представників різних професійних груп української галицької інтелігенції, зокрема вчителів, письменників, публіцистів, церковних і громадських діячів, що дозволило виокремити ознаки досліджуваного соціолекту на різних рівнях мовної системи й відтворити його як самостійний мовний ідіом, а також показати його роль у формуванні норм сучасної української літературної мови в художній літературі, публіцистиці, а також у мові науки, освіти, просвіти, Церкви тощо. Глибоке висвітлення історії взаємин «галицьких» і «наддніпрянських» варіантів мовних норм є надзвичайно актуальним для сучасної лінгвоукраїністики, оскільки сучасні мовознавчі дискусії є певною мірою продовженням тих, які понад сто років тому вже мали місце в українському лінгвокультурному просторі.

Монографічна праця Світлани Гірняк має струнку й логічну побудову. Вона складається з п'яти розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, переліку умовних скорочень, списку використаної літератури й додатків.

Природно, що в *першому розділі «Мовний простір Східної Галичини в кінці XIX — на початку XX ст. і місце в ньому соціолекту інтелігенції»* авторка окреслила визначальні мовні риси соціуму Східної Галичини в кінці XIX — на початку XX ст., передусім писемну практику в ньому, з урахуванням історичних, політичних та соціальних чинників; джерельну базу та методи, застосовані в праці; її термінологічний апарат. Реальна джерельна база дослідження є дуже потужною: тексти Філологічної та інших секцій НТШ, а також інші його видання; різноманітні періодичні видання, зокрема часописи, календарі, газети, альманахи; видання різних товариств — педагогічного, «Союзу українок», Верховної пластової

команди тощо; художні твори та епістолярій понад 50 діячів української культури, галицької інтелігенції; 170 пастирських послань листів та 20 аскетично-моральних творів митрополита Андрея Шептицького.

До важливих вторинних джерел дослідження належать праці про специфіку мовного простору Східної Галичини та дотичні до них, що дозволило дослідниці, спираючись на праці попередників, уточнити й доповнити вже наявну поняттєво-термінологічну базу вивчення названої теми, а також виявити й опрацювати нові або недостатньо висвітлені аспекти теоретичних проблем, які розглядалися в монографії. Вважаємо доцільним створення дослідницею індуктивної моделі соціолекту галицької інтелігенції кінця XIX — початку XX ст. шляхом використання відповідних лінгвістичних методів.

Читач рецензованої монографії буде вражений широким культурно-історичним і соціальним підґрунтям дослідження, репрезентованим у *другому розділі «Соціоментальні характеристики української галицької інтелігенції як суб'єкта мовної діяльності»*, цікавими фактами з історії української галицької інтелігенції з урахуванням статистично-демографічних показників і професійної диференціації носіїв української мови у краї в контексті історії української освіти, зокрема галицького шкільництва, різних об'єднань і громад, з історії формування української наукової мови, українського мовознавства в цілому, з історії Церкви тощо. На цьому тлі переконливо представлено культурно-історичне та наукове значення мовної діяльності української галицької інтелігенції, зразком для якої була мовна практика І. Франка, для формування норм української літературної мови кінця XIX — початку XX ст., з'ясовано лексичні, правописні, фонетичні, синтаксичні та інші особливості соціолекту галицької інтелігенції, часто — з етимологічним коментарем.

Привертають увагу проаналізовані авторкою зміни, які відбулися в соціальному портреті інтелігенції. Дослідниця довела, що українська мова в Східній Галичині в кінці XIX — на початку XX ст. «завдяки зусиллям інтелігенції краю була знаряддям не лише літературного, а й загалом культурного та громадсько-політичного життя українського народу» (с. 171).

У *третьому розділі «Соціолект галицької інтелігенції кінця XIX — початку XX ст. як самостійний мовний ідіом»* Світлана Гірняк сумлінно, з увагою до найменших деталей виписує мовні портрети Уляни Кравченко, Івана Франка, Константи́ни Малицької, Стефана Коваліва, Андрея Шептицького, які поряд з індивідуальними прикметами знакових мовних особистостей того часу містять виразні ознаки інтелігентського соціолекту, зокрема й галицького варіанта української літературної мови в цілому, до яких належать галицькі лексеми, професійна лексика, суспільно-політична лексика, регіоналізми, нетранслітеровані чужомовні елементи, фразеологізми, прислів'я, цитати, етикетні формули тощо. Названі риси соціолекту постають на тлі картини повсякчасної боротьби галицької інтелігенції за формування в молодого покоління галичан національної свідомості й національної гідності, за збереження національної ідентичності.

Аналіз листування розгляданих авторів дозволяє дослідниці показати інваріантне й варіативне у використанні формульних зворотів етикету, які побутували в середовищі галицької інтелігенції (с. 257). Принагідно Світлана Гірняк торкається й інших важливих для української лінгвістики тем, наприклад, про формування фахової мови нафтової промисловості (с. 247 — 251), педагогіки (с. 251 — 252), юриспруденції (с. 255), що заслуговує на спеціальне мовознавче вивчення.

Дослідниця звертає увагу й на те, що читала освічена, культурна верства, кого цитували її видатні представники (с. 255, 265), що дозволяє скласти уявлення про лінгвокогнітивний і мотиваційний рівні колективної мовної особистості — української галицької інтелігенції кінця XIX — початку XX ст.

Світлані Гірняк вдалося визначити місце і роль соціолекту української галицької інтелігенції у формуванні загальнонаціональної української мови, адже до її лексичного фонду увійшло чимало мовних елементів, використуваних освіченими галичанами.

У четвертому розділі «Функціонування соціолекту в мовній професійній практиці української галицької інтелігенції кінця XIX — початку XX ст.» С. Гірняк, окресливши соціально-політичні й науково-практичні передумови для формування єдиних норм нової української літературної мови, глибоко проаналізувала статті філологів, які увійшли до Записок НТШ, що дозволило їй зануритись у мовний світ тих, хто фахово займався українським словом, і дійти обґрунтованого висновку, що основний масив використуваних лексичних одиниць становлять передусім галицькі лексеми, як запозичені, так і питомі (с. 308).

Авторка показала значення лексикографічних праць, зокрема й термінологічних словників, як джерел вивчення лексичної специфіки соціолекту галицької української інтелігенції. Наприклад, аналіз 687 лексичних одиниць із ремаркою *гал.* у «Російсько-українському словнику» за ред. А. Кримського і С. Єфремова (1924 — 1933) засвідчив, що ці лексеми органічно ввійшли в перекладну (українську) частину словника, відбивши специфіку галицького мовного світу.

У п'ятому розділі «Вплив соціолекту української галицької інтелігенції на формування норм української літературної мови кінця XIX — початку XX ст.» особливу увагу приділено мовній дискусії зазначеного періоду та її впливу на становлення і формування норм української літературної мови, а також культурній взаємодії інтелігенції Східної Галичини і Наддніпрянщини, що сприяло виробленню єдиного взірця нової української літературної мови. Важливим аргументом на користь того, що співпраця творчих особистостей двох названих українських центрів була плідною, є те, що на основі аналізу статей М. Грушевського авторка виявила в нього, представника Наддніпрянщини, правописні, лексичні та граматичні особливості, засвоені ним унаслідок тісного спілкування з представниками української галицької інтелігенції.

Значну увагу дослідниця приділяє правописним шуканням української галицької інтелігенції в контексті мовної дискусії кінця XIX —

початку ХХ ст. Цікавими є спостереження щодо елементів соціолекту української галицької інтелігенції, інкорпорованих у нормативну систему сучасної української літературної мови, зокрема абстрактна лексика та наукова термінологія. Наприклад, читачеві буде корисно дізнатись, що слова *звіт*, *кількість*, *напрям*, які в другій половині ХІХ ст. виникли як новотвори в ідіолекті І. Верхратського, Кс. Климковича й побутували в соціолекті української галицької інтелігенції (с. 380), увійшли в систему сучасної української літературної мови. Модель соціолекту галицької інтелігенції як багат шарового мовного ідіому добре ілюструє таблиця 5.2, у якій показано наявність галицьких лексем, запозичень і нетранслітерованих елементів різного типу й обсягу, діалектних одиниць та регіоналізмів, етикетних формул, фразеологізмів, прислів'їв, цитат тощо у мовній практиці Уляни Кравченко, Івана Франка, Константи́ни Малицької, Стефана Коваліва, Андрея Шептицького та інших представників галицької інтелігенції.

Цінними є додатки, які містять важливу супровідну інформацію щодо розгляданої проблеми. Особливо стануть у пригоді дослідникам таблиці «Короткі біографічні відомості про представників галицької інтелігенції кінця ХІХ — початку ХХ ст., мовні особливості та наукові розвідки яких розглядаються в дослідженні», «Граматична термінологія початку ХХ ст., відображена в «Українській граматиці» С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1919) та «Українському правописі» (1928)», а також «Галицькі лексичні одиниці, зафіксовані в «Російсько-українському словнику» (1924 — 1933) за ред. А. Кримського і С. Єфремова».

Грунтовні висновки сформульовані чітко й містко, відбиваючи результати здійсненого великого за обсягом проаналізованого й омісленого матеріалу дослідження.

Звісно, в окремих випадках можна закинути авторці монографії в тому, що деякі цитати дуже довгі, описи аж занадто докладні, але це спричинено, як ми розуміємо, її прагненням не оминати «ані титли, ніже тії коми» в зображенні специфіки соціолекту української інтелігенції Східної Галичини розгляданого періоду.

Шкода, що до аналізу не залучено «Словар чужих слів» З. Кузелі та М. Чайковського (Чернівці, 1910), про який авторка згадує на с. 38. Тлумачна частина цієї лексикографічної праці є важливим джерелом вивчення специфіки мовної свідомості українців із західноукраїнських земель початку ХХ ст. Використані в цьому словнику для тлумачення іншомовних слів лексеми з погляду мовної свідомості сучасного українськомовного читача можуть здаватися не українськими, а російськими, насправді ж вони є нашою мовною спадщиною з попередніх періодів розвитку української мови й були в активному вжитку на західноукраїнських теренах, а нині функціонують у діалектному мовленні: *бедро*, *воздух*, *дурак*, *звізда*, *ділати*, *дневник*, *жолудок*, *жолудковий*, *краска* 'колір', *лікарство*, *лічити* 'лікувати', *мужчина* 'чоловік', *писатель* 'письменник', *побіда* 'перемога', *словар* 'словник', *цвіти* 'квіти', *язик* 'мова' та ін. Дуже

важливою для сучасного лінгвіста є оцінка «українськості» словника одним із його авторів: З. Кузеля зауважує, що словник має «чисто українську марку, якої звичайно не мають подібні видання (при найменше польські і московські)»¹. Звертаємо увагу на те, що таке потрактування словника дано з погляду лінгвістичної свідомості серйозного мовознавця того часу. Частина згаданих лексем засвідчена й у наведених у монографії цитатах культурних діячів Східної Галичини, тому такий пласт лексики, хоча й не став надбанням сучасної української літературної мови, усе ж був органічним складником соціолекту української галицької інтелігенції розгляданого періоду.

Перспективою дослідження могло б стати осмислення ролі в соціолекті української галицької інтелігенції кінця XIX — початку XX ст. й інших елементів староукраїнської книжної традиції, а також потрактування із сучасних лінгвістичних позицій явища «язичія» в контексті тогочасної мовної ситуації та специфіки мовної свідомості освіченої частини українського суспільства Східної Галичини.

Висловлені побажання ніяк не применшують високого наукового рівня рецензованої монографії. Вважаємо, що своїм дослідженням «Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови (кінець XIX — початок XX ст.)» Світлана Гірняк зробила вагомий внесок в українську історичну соціолінгвістику й історію української літературної мови.

Рецензію отримано 01.04.2019

L.P. Hnatiuk

Institute of Philology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

LINGUISTIC WORLD OF THE UKRAINIAN GALICIAN INTELLIGENTSIA
IN THE SOCIO-CULTURAL DIMENSION

Review of the monograph by *Hirnyak, S.* (2018). Sociolect of the Galician intelligentsia in the formation of the norms of the Ukrainian literary language (the end of the XIX — the beginning of the XX century). Drohobych

¹ Кузеля З. Словар чужих слів: 12 000 слів чужого походження в укр. мові. Зібрали З. Кузеля, М. Чайковський; зредагував З. Кузеля. Чернівці: з друк. т-ва «Рус. Рада», 1910. С. IV.